

**Осми форум „Изследователски
подходи в обучението по
български език“, 1.11. 2023 г.**

**Категорията евиденциалност на
българския глагол в обучението
по български език в средното
училище**

проф. д.ф.н. Красимира Алексова

Обект, предмет и цели

- Евиденциалната глаголна категория – една от отличителните особености на българския език.
- Състав на категорията: индикатив, конклузив, ренаратив, дубитатив.
- Обект – евиденциалността в съвременния български език.
- Предмет – състава на категорията, значения, форми и основни употреби на четирите евиденциала и присъствието им в обучението по български език в средното училище.
- Цел – да се докаже богатството от форми и употреби на четирите евиденциала и обоснове необходимостта от включване и на четирите евиденциала в обучението по български език в средното училище.
- Емпиричен материал – от електронни корпуси на българския език и от интернет.

Значение на индикатива

- Семантика на индикатива – обективно действие, независимо от субективната позиция на говорещия, действие, което не се препредава.
- Категориални признаци – според Герджиков той не носи признаците *субективност* и *преизказност*, върху чието комбиниране е организирана българската евиденциална категория, наричана от автора „модус на изказване на действието“ (Герджиков 1984).

Форми на индикатива

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	пише	писан е
Перфект	писал е	
Аорист	писа	беше писан
Имперфект	пишеше	
Плусквамперфект	беше писал	беше писан
Бъдеще време	ще пише	
Бъдеще предварително време	ще е/бъде писал	ще е/бъде писан
Бъдеще време в миналото	щеше да пише	
Бъдеще предварително време в миналото	щеше да е/бъде писал	щеше да е/бъде писан

Най-важни употреби на индикатива

- Свидетелска семантика на миналите времена (аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително време в миналото).
- Употреби в историографски и друг вид исторически съчинения.

*Към 855 г. в манастира „Полихрон“ двамата братя **сътворяват** славянската азбука – глаголица, **създават** книжовна славянска лексика и **започват** превода на свещените книги.*

(<https://istoria.bg/1438/svetite-bratya-kiril-i-metodiy-solunskite-bratya>, 25.09.2023 г.)

Най-важни употреби на индикатива – 2

- В непряката реч при наличие на глагол за речева дейност във въвеждащото изречение, сигнализиращ препредавана на чужда реч.

*Калоян каза, че Светлин **ще** заминава в командировка.*

ВМЕСТО

*Калоян каза, че Светлин **щял да** заминава в командировка.*

- В журналистически текстове – новинарят може да не е свидетел, но да заема ролята на свидетел, за да внуши по-голяма достоверност на информацията.

*Българската делегация, начело с премиера, **замина** за Украйна.*

(<https://bntnews.bg/news/balgarskata-delegaciya-nachelo-s-premiera-zamina-za-ukraina-1192965news.html>, 25.09.2023 г.)

Значение на конклузива

- Семантика – собствено субективно твърдение, извод, обобщение и в този широк смисъл умозаклучение.

- Умозаклучението може да е:

- в резултат от оставените следи от действието,

- в резултат на логически връзки между явленията.

- Категориални признаци – според Г. Герджиков конклузивът (наричан от него умозаклучителен модус) е маркиран по признака *субективност*, но немаркиран по признака *преизказност* (Герджиков 1984).

Форми на конклузива

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	четял е	бил е четен
Имперфект		
Аорист	чел е	
Перфект	бил е чел	щял е да е/бъде четен
Плусквамперфект		
Бъдеще време	щял е да чета	
Бъдеще време в миналото		щял е да е/бъде четен
Бъдеще предварително време	щял е да е/бъде чел	
Бъдеще предварително време в миналото		

Основни употреби на конклузива

- Най-честата употреба – когато говорещият не е бил свидетел.

Климатът вероятно не е бил суров както през ледниковия период, откъдето идва вашият Тими. (БНК)

- Р. Ницолова – „слабо знание“ на говорещия (Ницолова 2008: 355).

- Говорещият може да не е свидетел, но да използва чужда информация като основа на собствено твърдение или обобщение, напр. в XIII глава от „Под игото“ Бойчо Огнянов разказва на Рада за своите преживявания след напускането на Бяла черква.)

Клети Бойчо, ти си бил простинал по кърища и планини цяла зима... Ти си цял мъченик – каза Рада състрадателно (Ив. Вазов – <http://www.webclark.org/Clark.html>)

Основни употреби на конклузива – 2

- Говорещият – свидетел на действията, но за да подчертае личното утвърждаване на фактите, емоционално да покаже, че това е негово субективно, лично преживяване, той използва умозаключителни глаголни форми вместо индикативни, напр.

В детството ми баба ми се е грижела за мене и аз съм живял при нея до седмата си година.

Според Г. Герджиков – транспозиция на умозаключителните форми в полето на индикатива.

- Говорещият – физически свидетел на минали факти, без да осъзнава истинската им същност или въобще да не си спомня тяхното съществуване, защото не се е намирал в подходящо физическо или психическо състояние или защото не ги е осъзнавал в този минал момент или защото ги е забравил, напр.

Явно съм заспал и съм бутнал чашата, която се е счупила, без да разбере.

Ситуация: двама гледат обща снимка от детството – *Явно като деца сме ходили заедно на море. А аз това не си го спомням.*

Основни употреби на конклузива – 3

В конклузив може да се изрази колебливост и неуверено предположение във въпросителни изречения, в отрицателни изречения и в подчинени изречения с главно въпросително или отрицателно изречение, напр.:

Дали е било така, дали не е било така, не мога да разбера.

- Адмиративни употреби – говорещият прави заключение, което се оказва изненадващо за него, защото противоречи на предварителните му представи за състоянието на нещата, напр.:

О, аз тичам с детето на ръце да спра котлона, а то съм го била изключила явно преди.

Ситуация: Говорещият вижда снимка във вестника с българска делегация, която ще заминава на следващия ден за Австрия, и разпознава на снимката свой познат.) *Я гледай, и наш Иван щял да бъде в делегацията!*

Конклузивът в неминалите времена се реализира единствено като адмиратив. Р. Ницолова смята, че неминалите времена нямат конклузив (Ницолова 2008).

Значение и форми на ренаратива

- Семантика – предаване на неособствено изказване.

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	четял	бил четен
Имперфект		
Аорист	чел	
Перфект	бил чел	
Плусквамперфект		щял да е/бъде четен
Бъдеще време	щял да чете	
Бъдеще време в миналото		
Бъдеще предварително време	щял да е/бъде чел	
Бъдеще предварително време в миналото		

Основни употреби на ренаратива

- Най-честата употреба на ренаратива е в плана на миналото, когато говорещият не е бил свидетел и предава чужда информация.

*Вятърът **правел** и още нещо, действал като гигантска метла.* (БНК)

- Акцент върху несвидетелската позиция на говорещия, а може върху факта, че се предава чужда реч.

*Иванов беше недоволен от колегите си. Драганов **бил** виновен, той **объркал** всичко.*

Ренаративът – предаване на анонимна информация, напр. в приказки, предания, слухове, в исторически съчинения.

*Даже разправят за мъртъвци, които **ставали** и **тръгвали**.* ([БНК](#))

*Имало едно време едно младо момиче, чиято мащеха винаги я **карала** да стои вкъщи с бебето.* (БНК)

*На следващата година хан Аспарух **преминал** Дунава с цялата си конница, **съюзил се** със славянските племена на север от Стара планина и **навлязъл** в Тракия.* (<http://www.daskalo.com/konstantin23/2018/03/28/хан-хан-аспарух/>, 25.09.2023 г.)

Основни употреби на ренаратива – 2

- Говорещият може и да е свидетел на случилото се, но в изказването си да предава чужди думи за случилото се.

Според Иван Калоян тръгнал пръв от купона.

- В 1 л., ед. ч – нюанс на недоверие, резервираност, напр.: *А според Петър аз съм останал последен.*

- При изразяване по лексикален път или с паралингвистични средства на недоверие преизказните форми заменят дубитатива.

Ами, ами, излязъл пръв. Какво говориш! (вм. бил излязъл – дубитативен аорист)

- В непряката реч ренаративът от плана на миналото бива често заместван от конклузива, който в този случай няма умозаключителна семантика. С конклузивните форми се предава по-неутрално чуждата реч, докато наличието на глагол за речева дейност във въвеждащото изречение и преизказна форма води до подчертаването на препредаването на чужда информация, което води до известно оттегляне на говорещия от достоверността на предаването, напр.:

Калоян каза, че Станимир е бил заминал още миналата седмица. (вм. бил заминал – ренаративен плусквамперфект)

Значение и форми на дубитатива

- Семантика – резервираност към предаваната чужда информация.
- Категориални признаци – субективност и преизказност (Герджиков 1984).

Времена	Деятелен залог	Страдателен залог
Сегашно време	бил четял	-----
Имперфект		
Аорист	бил чел	
Перфект	-----	
Плусквамперфект		
Бъдеще време	щял бил да чете	щял бил да е/бъде четен
Бъдеще време в миналото		
Бъдеще предварително време	щял бил да е/бъде чел	
Бъдеще предварително време в миналото		

Основни употреби на дубитатива

- Леко колебание в достоверността или искреността на автора на първичното изказване.

*Сега се държа окей, правя и тук там комплименти, оня ден и се обадох извън даскало и после каза, че не е очаквала. Говорихме си , аз имам повод да празнувам , каза , че **щяла била да се радва** ако я поканя. Мисля да го направя и да разбера кво става (<http://pickup-project.net/forum/index.php?topic=5095.0;wap2>, 25.09.2023 г.)*

- Съмнение във вероятността действието в чуждото изказване да се окаже реално.

*Почти му завиждам, на човека.. На моята възраст е, но каза,че до сега не е имал никаква сериозна връзка. Защото ако е имал такава връзка, то тя **щяла била да се окаже** единствената. И аз.. наистина не знам и не мога да дам отговори каква е формулата на успеха :). (<https://keklanka.wordpress.com/2013/03/14/лошите-момчета-с-добри-сърца>, 25.09.2023 г.)*

- Несъгласие с чужда оценка и дистанциране от нея (

***Щял си бил да подбудиш** вярващите да не стъпват на богослуженията му, това щяло да го остави като риба на сухо, щото не виреел там, където нямало кой да го гледа... Ти си бил „Амбара от Пловдив”, **не съм ли те бил знаел?** Ако не съм знаел, да съм бил разпитал... (http://le-mousquetaire.blogspot.com/2013/07/blog-post_6657.html, 25.09.2023 г.)*

Основни употреби на дубитатива – 2

- Отхвърляне на невярно твърдение, което според актуалния говорещ/пишещ е несправедливо обвинение.

*Бях един от първите, които се свързаха с чужди консултантски организации. Но това тогава прозвуча като национално предателство. **Щял съм бил да продам** завода на американците!?! Сега държавата сама тръгна по този път, защото друг всъщност няма. А тия, които казват, че аз **съм бил разсипал КТМ** - да пообиколят света и да видят за какво става въпрос.”- не проумява евтиния популизъм на опонентите си Калчев. (http://www.infotech.bg/homepages/mayor_kalchev/portret.htm, 25.09.2023 г.)*

- Негативна оценка за действието от чуждата информация поради неговата ненавременност, неизпълнимост, неефективност, безсмисленост, неоснователност и под.

*До всички рибари! Гледах в новините някаква важна госпожа от МОСВ, която не знаела точно колко били язовирите. **Щяла била** тепърва **да прави** регистър, ама дали ще смогне преди топенето на снеговете - не е ясно. (<http://www.odit.info/?s=6&i=266581&f=4>, 20.03.2020 г.)*

- Негодувание или възмущение от отправена закана или заплаха.

Питам аз какво го мъчи,

той се дуе и се пъчи.

Щял съм бил да видя аз

как се кълца селски праз. (<http://spodeli.net/18/story-22079.html>)

Основни употреби на дубитатива – 3

- Гневно възмущение с елементи на саркастично изобличение.

Чухте какво била казала Мутрата-Премиер вчера, нали? Каква наистина безмерна наглост, представяте ли си: щели сме били догодина да не сме вече най-бедните в Европа, а дотогава, догодина, щели сме били да се възвисим дотам, че да сме, предполагам, предпоследни по бедност! (<https://aigg.wordpress.com/2012/09/07/>, 25.09.2023 г.)

- Говорещият предава с дубитатив свое първично изказване. Получава се дистанциране от собствено изказване и признаване, че в своето първично изказване говорещият е излъгал.

Казах му, че Иван бил взел книгата, и не му я дадох (Герджиков 1977).

И му разправям, че уж съм щял бил да ходя с наште, та затова нямало било да отида с него. (собствен архив) (Алексова 2023)

Често дубитативните форми биват заменяни от преизказните, ако контекстът и интонацията изразяват съмнение, недоверие, резервираност към достоверността на първичната чужда информация.

Заключение

- Евиденциалността в съвременния български език – модална категория.
- Р. Ницолова (2008) – модализирана категория.
- Плунгян (2011) – модализирана евиденциалност в балканските езици.
- Недовършена граматикализация – по 3 типа форми за отрицателните бъдещи времена, проницаемост на всички композирани евиденциални форми.
- За българската евиденциалност би трябвало да бъде създаден нов тип С4, който да има следните членове: *firsthand (witnessed in the past), inferred, reported, dubitative*, като се използва терминологията и класификацията на Ал. Айхенвалд (Aikhenvald 2004).
- Необходимо е да се въведат конклузивът (умозаключителните форми) и дубитативът (недоверчивите форми) в обучението по български език от 8. клас нагоре.

Цитирана литература

Алексова 2023: Алексова, Кр. Дубитативът в съвременния български език. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Герджиков 1984: Герджиков, Г. *Преизказването на действието в българския език*. София: Народна просвета.

Ницолова 2008: Ницолова, Р. Българска граматика. Морфология. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

Плунгян 2011: Плунгян, Вл. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: РГГУ.

БЛАГОДАРЯ ЗА ВНИМАНИЕТО!

ЧЕСТИТ ПРАЗНИК НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ!